

hanem természetes módon és keretben egybe is kapcsol másokkal. A tudományos kutatások bizonyítékai szerint a román és a magyar etnográfia, folklór ezerszeresen fonódik egymásba, s együtt a szomszédságba.

Hagyományaink használatával úgy alakíthatjuk gondolatilag a jövőnk valóságát, hogy az sohasem utópia, hanem adottságainknak megfelelő realitás legyen. Az etnográfia, folklór ezért fontos tényezője a nemzetiségi önismeretnek és öntudatnak, mégha csak az egyik tényezője is (mindenesetre hasonlóan fontos alaptényező, mint az anyanyelv vagy a biológiai folytatódás). Élünk lehet és kell is vele, viszont csak akkor tudunk vele élni, ha nem fetisizáljuk csodának, hanem újraöntjük, újra teremtjük a mai mondandó, a mai helyzet, a modern életigények, a szocializmus követelményeinek megfelelően.

Balogh Edgár

Hagyomány, fejlődés, sajátosság és egyetemesség a néprajzban

Közvetlen tárgya, a néphagyomány, nemkülönben összefüggéseket és folyamatokat feltáró összehasonlító módszere, valamint a hagyományok s az egész népi műveltség mibenléte, eredete, fejlődése, egyetemes és helyi sajátosságai megismerésének feladata a néprajz helyét az önálló tudományok sorában jelöli ki. Ennek ellenére a dilettantizmus a néprajzban csupán különféle ötletek „alátámasztására“ alkalmas adattárat lát, s még a jószándékú gyűjtők körében is gyakran élnek a néprajz különféle hiányos vagy homályos megfogalmazásai.

Nem lehet célunk itt a néprajz valamiféle „szaktudományos“ definíciója. Viszont sok homályosság eloszlatható vagy tisztázható a néprajz, ennek tárgya, célja, módszerei tekintetében már azzal is, ha megállunk kissé a néprajzi terminológia néhány leggyakoribb fogalmánál. Ilyen fogalom mindjárt a már eddigi sorainkban is kikerülhetetlenül előfordult hagyomány, fejlődés, egyetemesség és sajátosság.

*

A népi műveltség különféle jelenségeiről, a néphagyományokról a köztudatban máig elterjedt az a felfogás, miszerint ezek valami „eredeti“, valami „ősi“ állapotot őriznek. Viszont a szakszerű vizsgálat során hamar kiderül, hogy bármely közösség, akár egyetlen falu hagyomány-állaga történetileg nem egységes: egyes elemei a letűnt korok különböző viszonyainak bélyegét hordják magukon.

A néprajzkutatás egyik elsőrendű feladata éppen az, hogy a terepen (a jelenben) regisztrálható népi műveltség, hagyomány-állag összetételét, különböző korú (ősi, feudális paraszti, XVIII. századi, városi eredetű) rétegeit, ezek alakulását, valamint az egyes hagyományok változásait vizsgálja, megállapítsa.

A bármikor élt felületes szemlélő hajlamos arra, hogy a hagyományokat valami merev elemekként fogja fel, és így ezekben vagy az újtások gátjait lássa, vagy pedig ellenkezőleg, megszűnésükön keseregjen. Így siránkozik közel három évszázada, Apor Péter óta, az erdélyi nép-

szokások figyelőinek hosszú sora a „réginek“ az „új divat“ (Apornál „náj módi“) általi „megrontása“ felett. Azonban a tények nyilvánvalóan megcáfolták mind Apor keserű jövendölését (hiszen a századok múltán is él hagyományos székely viselet, lakodalmi vagy temetési szokás), mind másokét. A hagyomány nem tűnt el, legfennebb átalakult a gazdasági és társadalmi viszonyokban, a nép életmódjában és gondolkodásában bekövetkezett változásoknak megfelelően. Ilyen tényezőknek tulajdonítható például Mezőköbölkúton a lakodalomtartás „jeles napjá“-nak megváltozása: a századvégi tagosítást követően a téli farsangról a májusi „zöld-farsang“ idejére, valamint — az első világháború után — keddről vasárnapra való fokozatos áttételével.

Az általános emberi tulajdonságokkal továbböröklődő hagyomány megjelenési formája szükségképpen korhoz, emberöltökhöz kapcsolódik. Legtöbb hagyományunkról, melyeket az adatközlők „régí“-nek mondanak, a tüzetesebb vizsgálat kideríti, hogy megfigyelt formájában alig néhány évtizedes. A hagyományok alakulását megállítani — valami romantikus-statikusan elképzelt alapján — éppoly hiábavaló szándék, mint szembe szállni — a hibásan értelmezett racionalizmus nevében — magával a hagyományok létezésével. Erre a következtetésre jutott a zenei néphagyományok kiváló kutatója, Kodály Zoltán is, mikor megállapította, hogy a néphagyományok változásával szembeszállni, egy természetes történeti folyamatnak gátat vetni hiábavaló törekvés, ugyanakkor viszont „a hagyomány formái változhatnak, de lényege ugyanaz marad, amíg él a nép, amelynek lelkét kifejezi“ (*A magyarság néprajza*. Budapest, 1941—43. IV. 68).

Ezért van, hogy mind a népzene, mind a népi kultúra bármely más területén is a mai gyűjtő éppoly eredményes munkát végezhet, mint kutató elődei. Ma is csakúgy vannak a hagyománytól „hitetlen“ módon elszakadni vágyó „újító“ ifjak és a „régí“-hez ragaszkodó „maradi“ idősök, mint Apor Péter vagy Kodály Zoltán idején voltak. Az is igaz viszont, hogy a népi kultúra folyamatos létezése korántsem mentesíti a kutatókat ama felelősség alól, hogy a népi kultúra korukbeli állagát a tudományos vizsgálat számára minél sürgősebben ne rögzítsék.

*

Nyilvánvaló, hogy amint a népi kultúrát tevő elemek, az egyes hagyományok állandó alakulásban vannak, úgy maga a népi kultúra egészében is állandó változást mutat.

A néprajz önálló tudományá alakulása szoros kapcsolatban van épp e felismeréssel. A világ különböző tájain élő népek egyszerű leírásának pusztán egymás mellé helyezése is a gazdasági-társadalmi-szellemi fejlődés fokozatait vetíti az összefüggéseket kereső kutató elé, Morgan, majd Engels múlt századi nagy jelentőségű következtetései az emberi civilizáció fejlődési periódusairól a fejlettség különböző fokain élő népek életére és kultúrájára vonatkozó leírások addigra már alaposan felduzzadt adatainak logikus sorrendbe állításán alapultak. Nem hiába számítják Morgan *Ancient Society* című munkájának 1877-es megjelenésétől a modern néprajztudomány megszületését, s azóta is a néprajzkutatás két fő munkaszakasza (és módszere) a jelenségek minél alaposabb leírása, valamint ezek összehasonlító vizsgálata.

Az európai néprajzkutatás az egyes népi kultúrákon belül létező történeti rétegződés vizsgálatában is elsősorban az összehasonlító módszer helyes alkalmazásának köszönheti érvényes következtetéseit mind a népi kultúra és közösségi élet fejlődésének, mind az etnogenezisnek a rekonstruálása terén. Elég, ha itt csupán a Herrmann Antal-féle „kolozsvári iskola” két tehetséges tagjának, Jankó Jánosnak és Viski Károlynak az eredményeire hivatkozunk. Jankó a század végén a magyar halászat esz-közeiben és eljárásaiban föltárva az ugor, ó-török, görög, dél-orosz és német elemeket, megrajzolhatta e hajdani fontos foglalkozásunk egész történeti fejlődését. Viski viszont a szomszéd népek és a különböző korú műemlékek formakincsével történő összehasonlítás alapján rekonstruálta a magyar népművészet honfoglalás előtti, félköríves stílusú, gótikus, reneszánsz, oszmán-török, barokk és más eredetű rétegeit, egész kialakulását, fejlődését. Az összehasonlító vizsgálat segítségével állapította meg újabban Diószegi Vilmos a magyar népi hitvilág sámánita elemeit, s a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva értekezett Paul Petrescu a román népszimbólika napkorong- és életfamotívumairól.

Az időbeli változás, fejlődés megfigyelésének lehetősége már ott van a legegyszerűbb (de hiteles) néprajzi leírások időrendbe állításában, különösen, ha a gyűjtők a megfigyelt tárgyak és adatközlők korát vagy éppenséggel a nemzedékek szerinti különbségeket is feltüntetik. Az egyszerű leírásokon belül is érvényesül valamelyes tematikus rend, s a jelenségeknek — eszközöknek, épületeknek, népművészeti vagy népköltészeti termékeknek — az egyszerűtől az összetett felé tartó sorolása. Egyes múlt századi néprajzkutatók csupán saját gyűjtésükre alapozva, adataik evolútív rendszerezésével máig hasznosítható eredményeket értek el. Ilyen vizsgálat eredménye a magyar népi építkezés és speciálisan a székelly ház fejlődése fő vonalainak meghatározása Herman Ottó és Szinte Gábor által, ami egyben az első komoly csapás volt a Huszka-féle történetellenes romantikus-nacionalista elméletre. Hasonló módszerrel állapította meg — saját helyszíni gyűjtése alapján — Romul Vuia a Hunyad megyei saroktornácós román ház fejlődési vonalát.

Eme önmagából magyarázó fejlődéskutatással szemben mégiscsak az *összehasonlító vizsgálati módszer* alkalmazásával teljesebb ki a történeti szemléletű néprajzi vizsgálat. Igaz viszont, hogy ez már megfelelő modern tudományos apparátust, gazdag és hozzáférhető szakirodalmat, rendezett közgyűjteményeket és jól tájékozott, felkészült szakembereket is igényelt. (Herrmann Antal csak a század utolsó éveiben szervezi a kolozsvári néprajzi múzeumot, valamint ennek szakkönyvtárát, és ekkor kezdi néprajzi előadásait is a kolozsvári egyetemen.)

Az összehasonlító vizsgálat lényege, hogy az adott ponton és időben megfigyelt jelenségnek *bárhol* való előfordulásait is megismerve, az előfordulás köréből, intenzitásából, irányából és változatai sajátos jegyeiből következtetünk a jelenség korára, eredetére, fejlődésére, helyi formáinak kialakulására. A tóba dobott kő keltette hullámgyűrűk dinamikájához hasonlóan a vizsgált etnikai terület perifériáin (a Föld legtávolabbi népeinek körében, kontinensek szélén, valamely nyelvterület, néprajzi táj vagy akár falutelepülés szélein) való előfordulás egyfelől a régiséget — a jelenségnek a feltételezett kiindulási központtól idáig való áramlása idejét — bizonyítja, másfelől viszont a közrezárt területen való egykori elter-

jedtségre is következtethetünk belőle, még akkor is, ha itt ma már újabb „divatok“-at találunk. Ugyanakkor a szűkebb körű elterjedtség rendszerint a jelenség újabb és helyi eredetére mutat.

Természetesen a modern néprajzkutatás nem elégszik meg az egyszerű fejlődési sorrenddel és relatív kronológiával („régőbbi“ és „újabb“), hanem a jelenség fejlődési fokozatait a történeti fejlődési folyamattal hozza kapcsolatba. Az összefüggések sokoldalú vizsgálatával a néprajz a jelenség keletkezésének és alakulásának, változatai létrejöttének okaira és irányára, a népi kultúra egészében elfoglalt jelentőségére, a népeletben betöltött szerepére s ennek változására is fényt igyekszik deríteni. A néphagyományoknak változó, fejlődő történeti jelenségként való szemlélete az ún. „változásvizsgálat“ külön irányát fejlesztette ki a néprajzban. E kutatási iránynak elsőrendű segítségére vannak Európa számos országában a készülő *néprajzi atlaszok*, amelyek a népi kultúra legfőbb jelenségeinek változatait s ezek elterjedését tüntetik fel.

*

A néprajzi jelenségek változatainak térbeli vizsgálata — amellett, hogy az időbeli változásra való következtetésnek is legfőbb alapja — mindenekelőtt a jelenség vagy jelenségcsoport helyi, táji, nemzeti, kontinentális vagy egyetemes vonásainak, sajátosságainak meghatározását teszi lehetővé. A sajátosságokat keresve azonban a néprajztudományt — a közhiedellemmel ellentétben — korántsem csupán a „nemzeti“ érdekli, bár ugyanakkor a nemzeti jellegzetességek felismerése is lehetetlen a helyi kutatások, tájmonográfiák kínálta adatok, valamint a népi kultúrák közti kapcsolatok, nemzetközi összefüggések ismerete nélkül. A nemzeti és nemzetközi, a helyi és egyetemes közti viszony felismerése a helyes szemléletű és érvényes eredményekre vezető modern néprajzkutatás egyik feltétele.

E szempontból is nagy jelentőségűek a *néprajzi térképek* (ezek semmiképpen sem tévesztendőek össze a népszámlálási adatok alapján készült nemzetiségi térképekkel) s az újabb atlaszmunkálatok. A kérdőívek és kartográfiai módszerek nemzetközi összehasonlítása segítségével az egyes országokban végigkövetkeztetett számos jelenség változatai nyomon követhetők külföldön is, és ilyenkor derül ki, hogy a néprajzi atlaszmunkálatoknak — az országon belüli táji és nemzeti sajátosságok kimutatása mellett — épp a szomszédos népek közötti mélyen gyökerező kölcsönhatások s egyben az egyes nemzetek valóban sajátos vonásai konkrét meghatározásában milyen elsőrendű jelentőségük van.

Valamely nép hagyományos kultúrájának számos fontos eleméről (például munkaeszközök, épületformák, öltözetdarabok, a közösségi élet különböző aktusai, népköltészeti műfajok) az alaposabb vizsgálat hamar kideríti, hogy alapformáikat tekintve nagy területek, több nép, egész világrész vagy az egész emberiség sajátjai. Ugyanakkor a táji vagy nemzeti sajátosság többnyire csupán az alapformák helyi megoldásaiban, változataiban, lényegét nem érintő jegyeiben nyilvánul meg. A táji vagy nemzeti sajátosság világos meghatározását bonyolítja, hogy a különböző jelenségek helyi jegyeinek elterjedése csak ritkán azonos, és aligha esik egybe a nyelvjárási vagy nemzetiségi térképek jelzéseivel.

A nemzeti sajátosság tehát a népi kultúrában korántsem jelentkezik olyan konkrét és egyértelmű módon, mint például az anyanyelvben; meghatározása semmivel sem egyszerűbb, mint például a képzőművészet vagy városi kultúra esetében. Ezért is van, hogy szükséges tudományos szemlélet és felkészültség híján annyi kisiklás történt e vonatkozásban, a mindenkori közhangulat vagy politikai tendenciák kiszolgálása irányában. Viszont a tudomány igényeit kielégítő s egyben a gyakorlati élet formálására is pozitívan kiható nemzeti önismerethez megfelelő néprajzi előmunkálatokra is szükség van: konkrét feltétele a népelet és népi kultúra terén végzett intenzív adatgyűjtés, leírás, részlettanulmány, monográfia, s ugyanakkor a népek kapcsolatainak, a népi kultúrák összefüggéseinek alapos ismerete.

Szükségesnek véljük hivatkozni néprajzkutatásunk haladó hagyományaira. A jelenségek közti kapcsolatok felismerése, lényeges jegyeik alapján való rendszerezése, az ok—okozati viszonyok és folyamatok megállapítása — a tudományos megismerés e legfőbb feltételei — már Orbán Balázs óta egyre inkább jellemzik honi magyar néprajzkutatásunkat. A fokozatosan gazdagodó néprajzi „anyag“ szakszerű tanulmányozása azóta is szükségképpen eljutott az anyagi és szellemi, az általános és sajátos, a halódó és fejlődő, a konvencionális és egyéni közti dialektikus összefüggések egyre világosabb felismeréséig.

Néprajzkutatásunk száz éve elért értékes eredményei, a szorgalmas gyűjtőmunka mellett, az igazi tudományos szemlélet, hozzáállás és módszer alkalmazásának köszönhetőek. Ez tette lehetővé, hogy a néprajz ne süllyedjen napi „szükségletet“ kiszolgáló „példatárrá“, hanem az emberi kultúra mibenlétét, eredetét, a néphagyományok térbeli és időbeli változásait, a nép alkotó tehetségét feltáró tudomány lehessen és maradjon.

Ifj. Kós Károly

FORRÁSOK: Vajkai Aurél: A néphagyományok romlásának kérdéséhez. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, 9. Kolozsvár, 1947; Vargyas Lajos: Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz? Néprajzi Értesítő, 1961; Ștefan Pascu: Etnografia și istoria. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959—61; Romulus Vulcanescu: Etnografia: știința culturii populare, București, 1966; Kós Károly: Népi kultúrák egyetemes alapjai. Korunk, 1968. 1.

Népballadánk itthon és Európában

1

Népballadánk: ez a fogalom az alábbiakban a székely, az erdélyi, illetőleg — a moldvai csángót is ide számítva — a romániai magyar balladaköltészetet jelenti.

A romániai magyar balladaköltészet *szorosabb értelemben* azoknak a népballadáknak az összessége, amelyek 1918 óta a romániai magyar nemzetiség népi tömegeinek ajkán élnek, s amelyeknek egy részét az elmúlt ötven évben a népköltészeti kutatók összegyűjtötték.

Mivel a balladaköltészet fejlődését nagy általánosságban az évszázados, lassú változás, a fokozatos felhalmozódás jellemzi, a romániai ma-